

СЕКЦИЯ 3

Мемлекет дамуының қазіргі кезеңінде Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасын іске асырудың өзекті мәселелері

Актуальные проблемы реализации гражданского законодательства РК на современном этапе развития государства

АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРҒА ҚОРҒАНШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАМҚОРШЫЛЫҚ КЕШЕНДІ САЛААРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ

Акимжанова М.Т. – академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университетінің азаматтық және еңбек кафедрасының доценті, PhD докторы
Тілеп Т.С. – «Bolashaq» академиясы жеке меншік мекемесі 2 курс магистранты

Қазақстан Республикасының жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды қорғау саласындағы мемлекеттік саясатын іске асыру мемлекеттің баланы қорғаудың конституциялық қағидатын сақтау және балаларды отбасында тәрбиелеудің жалпыға бірдей танылған басымдығын ескеру қажеттігіне негізделген. [1] Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабына сәйкес отбасы, ана, бала мемлекеттің қорғауында болады.[2] Бұл баланың табиғи мекендейтін жері, сондықтан отбасында ата-ана тәрбиесі мемлекет тарапынан қорғалады және көтермеленеді. Көптеген балалар әртүрлі себептермен ата-анасының қамқорлығынсыз қалады, бұл жағдайда олардың мүдделерін қорғау мемлекетке жүктеледі. Мемлекет өзінің органдары арқылы әр баланың қалыпты және толыққанды отбасында өмір сүру және өсу құқығын жүзеге асыруға ықпал етуі керек.

Қорғаншылық және қамқоршылық бүгінгі күні Қазақстан Республикасында ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеудің неғұрлым кең таралған отбасылық нысандары болып табылады. Қазіргі уақытта елімізде жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың жалпы саны - 24 239 құрайды, оның ішінде 17 360 - сы қазақстандық азаматтардың отбасына қорғаншылыққа (қамқоршылыққа) берілді. [3] Бұл келесі себептердің болуына байланысты: біріншіден, «ата-ана қамқорлығын жоғалту» ұғымының кең мазмұны; екіншіден, баланың ата-аналармен құқықтық қатынастарының сақталуы; үшіншіден, баланы ата-анасының келісімінсіз басқа адамға қамқорлыққа беру мүмкіндігі. Көрсетілген себептер қорғаншылықты (қамқоршылықты) баланы отбасына орналастырудың икемді және қолжетімді тәсілі етеді. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасылық тәрбиелеудің басқа түрлеріне қамқоршылық пен қамқорлықтың басымдығы бірқатар материалдық және әлеуметтік факторлармен түсіндіріледі. Қабылдау немесе патронаттық отбасы туралы келісім бойынша қорғаншылық пен қамқоршылықты ақылы негізде жүзеге асыру мүмкіндігі де осы институтқа танымал болды, дегенмен ақысыз қорғаншылық (қамқоршылық) әлі де басым екенін атап өткен жөн.

Сонымен бірге, зерттеулер көрсеткендей, қорғаншылық пен қамқоршылықтың бұл әлеуеті жеткіліксіз пайдаланылады. Іс жүзінде қорғаншылар немесе қамқоршылар, әдетте, қамқоршының туыстары ғана бола алады, қорғаншылық пен қамқоршылық ұзақ мерзімге белгіленеді және қамқоршылық рәсімі өте күрделі және ұзақ болады деген сенім қалыптасты. Маңызды себеп - ұтқырлықтан айырылған қамқорлықтың заманауи құқықтық үлгісінің жетілмегендігі. Қамқоршылық пен қамқоршылықты құқықтық реттеудегі диспозитивті қағидаларды күшейту, құқықтық қатынастарға қатысушылардың әртүрлі мүдделеріне жауап беретін қамқоршылық пен қамқоршылықтың түрлерін (үлгілерін) құру қажеттілігі айқын. Сондықтан кәмелетке толмағандарға тиісті қамқорлық

жасау және осы саладағы органдардың жұмыс сапасын арттыру мақсатында заңнаманы және оны тәжірибелік іске асыру мәселелерін зерттеу кез-келген уақыт кезеңінде маңызды және өзекті болып табылады.

Замануи құқықтық әдебиеттерде қорғаншылық пен қамқоршылықтың құқықтық мәні туралы мәселе әлі де пікірталас тудырады. Азаматтық және отбасылық заңнамаға өзгерістер енгізуге әкелетін қамқоршылық жүйесін реформалау көптеген жаңа мәселелерді тудырды. Осыған байланысты қарастырылып отырған әлеуметтік және құқықтық санаттардың мәнін көрсетіп қана қоймай, қамқоршылық пен қорғаншылық туралы анықтамаларды қалыптастыру қажет сияқты. Отбасылық құқық тұрғысынан, ата-анасының қамқорлығынан айырылған кәмелетке толмаған балаға қамқоршылық - жетім баланы отбасына орналастыру тәсілі, ал азаматтық құқық тұрғысынан - оның құқықтық қабілетін толықтыру тәсілі. Сонымен, М.Ф.Владимирский-Будановтың пікірінше, қорғаншылық – «отбасына жасанды билік», Г.Ф. Шершеневичтің пікірі бойынша – «жасанды отбасы» ретінде танылады.[4,99]

Н.М.Ершованың көзқарасы негізді болып көрінеді, ол қорғаншылық пен қамқоршылықты «өз құқықтары мен мүдделерін қорғаудың ерекше нысандарына мұқтаж және олардың жеке және мүлктік құқықтарын қорғауға бағытталған азаматтарға қамқоршылықтың барлық түрлерін қамтитын отбасылық және азаматтық құқықтың кешенді бөлімі» ретінде анықтайды. [5; 32] Бұл құқықтық институт отбасылық және азаматтық заңдарға қатысты көптеген мәселелерді қамтиды. Қорғаншылық пен қамқоршылық бір-бірімен тығыз байланысты. Екі жағдайда да біз қабілетсіз немесе қабілеті шектеулі адамдар туралы айтамыз. Қорғаншылық пен қамқоршылықты реттейтін нормалар бірдей заңнамалық актілерде жазылады, оларды шешумен бірдей мемлекеттік органдар – қорғаншылық және қамқоршылық органдары айналысады. Қамқоршыларды таңдау және тағайындау тәртібі, олардың қамқоршыларының құқықтарын қорғау міндеті де ортақ. Қамқоршылық және қамқоршылық ұғымдарының негізгі айырмашылығы-қамқоршылар мен қамқоршылардың құқықтары мен міндеттерінің көлемі, бұл олардың қамқоршыларының құқықтық қабілеттілік дәрежесімен анықталады. [6; 82] Л.М.Пчелинцева азаматтық-құқықтық салада қорғаншылық пен қамқоршылық азаматтардың құқықтық қабілетін толықтыру тәсілі ретінде қарастырылатынын атап өтті. [7;493]

Отбасы құқығы қорғаншылық және қамқоршылық ұғымына өзіндік көзқарасқа ие. 2011 жылғы 26 желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 1-бабында қорғаншылық және қамқоршылық туралы мынадай ұғымдар беріледі. [8] Сонымен, қорғаншылық – он төрт жасқа толмаған балалардың және сот әрекетке қабілетсіз деп таныған адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудың құқықтық нысаны. Қамқоршылық- он төрттен он сегіз жасқа дейінгі баланың (балалардың), сондай-ақ құмар ойындарға, бәс тігуге, спирттік ішімдіктерге немесе есірткі заттарға салыну салдарынан сот әрекет қабілетін шектеген кәмелетке толған адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудың құқықтық нысаны.

Отандық қорғаншылық және қамқоршылық институтының өзіндік ерекшелігі-оның нормаларының көп бөлігі бір уақытта заңнаманың екі саласында - азаматтық және отбасылық. Бүкіл қорғаншылық және қамқоршылық институтын отбасылық заңнамаға енгізу іс жүзінде мүмкін емес сияқты. Біріншіден, бұл қорғаншылықтың (қамқоршылықтың) негізгі тағайындалуына байланысты. Басқа жеке тұлғаның іс-әрекеттерінің көмегімен қамқоршылыққа алынушының жетіспейтін әрекетке қабілеттілігінің орнын толтыруды, ал қажет болған жағдайларда оның өзге де мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз ететін азаматтың осындай құрылымы талап етіледі. Толықтыру үрдісі қорғаншының немесе қамқоршының, сондай-ақ қамқоршылық және қорғаншылық органының оның мүдделеріне неғұрлым сәйкес келетін қамқоршының ерік-жігерін қалыптастыруға немесе осы ерік-жігердің жетіспеушілігін ауыстыруға бағытталған әрекеттерінен тұрады. Заңды әрекеттер қорғаншылардың (қамқоршылардың) және

қамқоршылық органдарының қамқорлыққа алынған тұлғаның мүдделері үшін жасаған ең маңызды әрекеттері болды және болып қала береді. Іс жүзінде, заңды салдарға қол жеткізуге бағытталған осы заңды іс-әрекеттер үшін және кез-келген ұзақ уақыт бойы қамқоршылыққа қамқорлық жасаған адамдар тарапынан қамқоршылық немесе қамқоршылық рәсімдеу басталады. Әрине, қорғаншылық пен қамқоршылық - бұл адамды орналастырудың бір түрі, бірақ орналастыру ең алдымен мүдделерді қорғауды, өкілдікті қамтиды. Қамқоршының қамқорлыққа алынған тұлғаның өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету немесе оның жеке басына әсер ету жөніндегі міндеттері баламалы болып табылады. Осылайша, қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу қорғаншының (қамқоршының) да, қамқорлыққа алынған тұлғаның да азаматтық құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруға айтарлықтай әсер етеді, бұл осы қатынастарды азаматтық заңнаманың мәні ретінде тануды талап етеді. [9]

Біздің ойымызша, қорғаншылық немесе қамқоршылықты бекіту нәтижесінде отбасылық-құқықтық қатынастар пайда болмайды. Жоғарыда айтылғандай, заң шығарушы тек «отбасы мүшесі» түсінігін қолдана алады және белгілі бір жағдайларда және белгілі бір мақсаттар үшін қорғаншылар (қамқоршылар) мен олардың қамқорлыққа алынған тұлғаның отбасы мүшелеріне теңестіре алады.

Осы себептерге байланысты қорғаншылық және қамқоршылық институтының «ауырлық орталығы» жалпы ережелерін отбасы заңнамасына ауыстыру негізсіз болар еді және азаматтық заңнама жүйесінің тұтастығын бұзады. Сонымен бірге, қаралып отырған институт нормаларының негізгі бөлігінің азаматтық-құқықтық салалық тиесілігі қорғаншылық (қамқоршылық) заңды өкілдік институтымен сәйкес келеді дегенді білдірмейді. Бұған назар аударған Н.М.Ершова [5; 97], К.И.Скловский. Заңды өкілдік, оны түсіну әдеттегідей, ата-аналар мен асырап алушыларда балаларға қатысты туындайды, сондықтан қорғаншылық пен қамқоршылық қатынастарына сәйкес келмейді. К.И.Скловский өкілдік «қорғаншылық бойынша құқықтар мен міндеттерді іске асыру, яғни қамқорлыққа қатысты қосалқы сипатқа ие» құралдарының бірі болып табылатынын атап өтті. [10;65]

Қорғаншылық және қамқоршылық институтын тек азаматтық-құқықтық институт ретінде анықтау мүмкін емес, өйткені оның нормаларының едәуір бөлігі қамқорлыққа мұқтаж адамдарды анықтау, қамқоршылық пен қорғаншылық белгілеу, қамқоршылар мен қамқоршылардың қызметін бақылау туралы ережелерден тұрады (және жасалуы керек). Мемлекеттік басқару органдарының барлық осы мәселелердегі функциялары ұйымдастырушылық функцияларға дейін азаяды. Қорғаншылық және қамқоршылық органдарының іс-әрекеттері арқылы осы ұйымдастырушылық функцияларды қамтамасыз ететін әкімшілік-құқықтық сипаттағы нормалардың болуы бүкіл қамқоршылық және қорғаншылық институтын азаматтық-құқықтық деп санауға мүмкіндік бермейді.

Жергілікті өзін-өзі басқару туралы заңнаманың нормалары қорғаншылық және қамқоршылық органдарын құру тәртібін, қорғаншылық және қамқоршылық органдарының өкілеттіктерін әртүрлі жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасында бөлу тәртібін, осы өкілеттіктерді тұрақты немесе уақытша негізде басқа органдарға немесе адамдарға беру мүмкіндігін, сондай-ақ қорғаншылық және қамқоршылық органдарының қызметін бақылаудың қосымша тәсілдері мен нысандарын ғана белгілей алады. Қазіргі уақытта «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңында жергілікті атқарушы органдардың құзыретіне кіретін, олардың қатарына аудандарға және қалалық округтерге қатысты қорғаншылық пен қамқоршылықты жатқызатын мәселелер шеңбері айқындалған. [11] Кәмелетке толмағандарға қатысты қорғаншылық және қамқоршылық органдары көп жағдайда білім беру және денсаулық сақтау саласындағы атқарушы билік органдары, ал қорғаншылық немесе қамқоршылық медициналық сипаттамалары бойынша белгіленген азаматтарға қатысты - әлеуметтік қорғау органдары болып табылады. [12] Келісеміз, «жергілікті жерлерде» жедел әрекет етуге және кәмелетке толмаған немесе

қорғаншылыққа (қамқоршылыққа) мұқтаж басқа адамның орналастыруын қамтамасыз етуге болады. Керісінше, бұл нормалар қорғаншылар (қамқоршылар) мен олардың қамқорлығындағы адамдарға қатысты қорғаншылық және қамқоршылық органының өкілеттік көлемінің мәселелерін қозғамайды, қорғаншылықты және қамқоршылықты белгілеу және тоқтату тәртібін айқындайды, қорғаншылар мен қамқоршылардың қызметін қорғаншылық және қамқоршылық органдарының бақылау нысандарын айқындай алмайды. Жергілікті өзін-өзі басқару туралы заңнама нормаларының қамқоршылық пен қамқоршылықты құқықтық реттеуге араласуын мұндай шектеу институттың міндеттері мен оны реттеу тақырыбымен де байланысты.

Қорғаншылық және қамқоршылықты орнатуға, жүзеге асыруға және тоқтатуға байланысты туындайтын қатынастардың көпшілігі жеке тұлғалардың қатысуымен дамиды және осы қатынастарды реттейтін нормалардың мазмұны қамқоршылардың құқықтық мәртебесіне айтарлықтай әсер етеді. Осылайша, қамқоршының қамқорлыққа алынушының мүлкін сату жөніндегі өкілеттіктерін жүзеге асыру тәртібі, сондай-ақ қорғаншы және қамқоршы органның мұндай иеліктен шығаруға рұқсат беруі туралы ережелер тек рәсімдік мәселелер болып табылмайды. Көбінесе қамқоршының меншік құқығын, оның кірісін алу және үнемдеу құқығын, жеке тұлғаның басқа мүліктік құқықтарын жүзеге асыру тиісті рәсімнің қалай жүзеге асырылатындығына байланысты. [13;27]

Бұл жағдай қорғаншылық пен қамқоршылықты мемлекеттік органдар үшін қамқоршылық болмағандықтан, мемлекеттік органдар үшін қамқоршылық емес, керісінше, қамқоршылық ұйымы үшін мемлекетте тиісті органдар құрылады. Бір жеке тұлғаның субъективті азаматтық құқықтарын басқа жеке тұлғаның қызметі арқылы қорғауға бағытталған қатынастарды әкімшілік-құқықтық реттеуге ұшырату мүмкін емес. Қоғамдық салаларда қамқоршылық және қорғаншылық институтын орналастырудың орынсыздығы тағы бір маңызды мәселеге байланысты. Қорғаншылық пен қамқоршылық оған қорғаншы немесе қамқоршы ерікті түрде келіскен кезде ғана туындайды. [8] Басқаша және мүмкін емес, басқа тәртіп (мәжбүрлеп тағайындау), біздің ойымызша, қамқорлыққа мұқтаж адамдарды орналастыру ісіне пайдадан гөрі көп зиян келтіреді. Қорғаншылық пен қамқоршылық бойынша құқықтық қатынастардың дәл осындай ерікті пайда болуы қарастырылып отырған мекемені тек әкімшілік-құқықтық сипатта қарастыруға мүмкіндік бермейді.

Жүргізілген талдау қорғаншылық пен қамқоршылық дегеніміз әлеуметтік қамқорлықтың бір түрі, кәмелетке толмағандар мен әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілетсіз кәмелетке толған азаматтарды орналастыру нысаны, қорғаншылық және қамқоршылық органдарының оны белгілеу жөніндегі қызметі, қорғаншылар мен қамқоршыларды қорғаншылық пен қамқоршылықты жүзеге асыру кезіндегі қызметі, құқықтық қатынастар жүйесі, сондай-ақ қорғаншылық немесе қамқоршылық белгіленетін адамның әлеуметтік-құқықтық мәртебесін сипаттайтын құқықтық мәртебе. [14; 29 Әрине, қорғаншылық және қамқоршылық сонымен қатар құқықтық институт болып табылады - әрекетке қабілетсіз және толық емес қабілетті адамдарға әлеуметтік көмектің осы түрін жүзеге асыруды реттейтін ережелер жиынтығы. Сонымен бірге авторлардың көпшілігі оны азаматтық, отбасылық және әкімшілік құқық нормаларын қамтитын күрделі институт деп санайды. [15;306] Бұл мәлімдеме ұлттық міндеттерді орындайтын, соның салдарынан мемлекеттік органдардың қызметімен қамтамасыз етілуі керек, сондықтан жан-жақты құқықтық реттеуге жататын әлеуметтік қамқорлықтың бір түрі ретіндегі қорғаншылық (қамқоршылық) мәні туралы идеяға толық сәйкес келеді.

Осылайша, ғалымдардың біртұтас көзқарасының болмауына және заң шығарушы тарапынан қайшылықтардың болуына байланысты қорғаншылық пен қамқоршылықтың негізгі заңдық анықтамаларын түйіндегіміз келеді:

1. Қорғаншылық және қамқоршылық ұғымы көпқырлы және әлеуметтік қамқорлықтың түрі, құқықтық қатынастар жүйесі, заңнама институты, кәмелетке толмағандар мен әрекетке қабілетсіз адамдардың құқық қабілетін толықтыру және

құқықтары мен мүдделерін қорғау әдісі, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыру нысаны, тиісті жергілікті мемлекеттік органдар ретінде қарастырылады.

2.Түсінудің ең көп кездесетін айырмашылығы заң саласына жататындығынан туындайды. Азаматтық құқық тұрғысынан қорғаншылық пен қамқоршылық – жоғалған құқық қабілеттілігінің орнын толтыру тәсілі; отбасылық құқық-жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларды орналастыру нысандары.

3.Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың нысандары ретінде қорғаншылық және қамқоршылық туралы әкімшілік актінің (немесе) (қабылдау отбасы немесе патронат отбасы туралы шарттың) негізінде қорғаншы (қамқоршы) өтеусіз жүзеге асыратын, қамқорлыққа алынушының құқықтарын қорғауға, өкілдік етуге және күтіп-бағуды қамтамасыз етуге, кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеуге бағытталған, алименттік және мұрагерлік міндеттемелермен ауыртпалық салынбаған уақытша орналастыру нысандарын түсіну керек.

4.Қорғаншылық және қамқоршылық әлеуметтік қолдауға мұқтаж кәмелетке толған және кәмелетке толмаған азаматтарды орналастырудың кең таралған (талап етілетін) құқықтық нысандары болды және болып қала береді.

5.Бұл нысанда әлеуметтік қамқорлыққа мұқтаж азаматтың тағдырын ең қолайлы жолмен ұйымдастыруға мүмкіндік беретін үлкен оң әлеует бар: бір жағынан, отбасында тұруға жақын, екінші жағынан, азаматтың құқықтары мен мүдделерінің сақталуын бақылауды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бала құқықтары туралы конвенция (Нью-Йорк, 20 қараша 1989 ж.) - ПАРАГРАФ-WWW (zakon.kz)
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) - ПАРАГРАФ-WWW (zakon.kz)
3. ҚР ҰЭ министрлігінің статистикалық деректері Статистика комитеті. Дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей (stat.gov.kz)
4. Михеева Л.Ю. Опекa и попечительство: теория и практика / Михеева Л.Ю.; Под ред.: Мананкова Р.П. - М.: Волтерс Клувер, 2004. - 368 с.
5. Ершова Н.М. Опекa, попечительство, усыновление. М.: Юрайт, 2014. - 512 с.
6. Батурина Н.И. Семейное право: учебник / Н.И. Батурина, О.А. Минеев. М.: Инфра-М. - 2014. - 351 с.
7. Пчелинцева Л. М. Семейное право России. Учебник для вузов. - М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА - М), 2000. - 672 с.
8. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) - ПАРАГРАФ-WWW (zakon.kz)
9. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) - ПАРАГРАФ-WWW (zakon.kz)
10. Скловский К.И. Представительство в гражданском праве и процессе (вопросы теории: сущность, содержание, структура): Дис. канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 1981. –65с.
11. «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 148-ІІ Заңы (2021.11.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) - ПАРАГРАФ-WWW (zakon.kz)
12. Мемлекеттік қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы - "Әділет" АҚЖ (zan.kz)
13. Мицкевич А.В. Система права и система законодательства: развитие научных представлений и законотворчества // Проблемы современного гражданского права. – М., 2000. –С.26-27.

14. Магдесян Г.А. Теоретические аспекты гражданско-правового регулирования опеки и попечительства в Российской Федерации. Автореферат дисс... к.ю.н.- М., 2009.- С.29.

15. Антокольская М.В.. Семейное право: Учебник. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.- Юристь. – 2002.- 336 с.

СОТ АКТІЛЕРІН ЖАҢАДАН АШЫЛҒАН НЕМЕСЕ ЖАҢА МӘН-ЖАЙЛАР БОЙЫНША ҚАЙТА ҚАРАУДАҒЫ ЖАҢАДАН АШЫЛҒАН ЖӘНЕ ЖАҢА МӘН –ЖАЙЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ

*Асетова Г.Б., з. г.м., Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің
азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы*

Құқықтық институт ұғымына құқық теоретиктерінің, процессуалистердің көптеген зерттеулері арналған, онда олар осы құқықтық категорияның белгілерін, мазмұнын, түрлерін, басқа да құқықтық институттармен өзара іс-қимылдарын ашады. Алайда, құқықтық институттың бірыңғай доктриналды және ресми анықтамасы әзірленбеген.

Құқықтық институт тұрақты, салыстырмалы түрде тұйық құқық нормаларының жиынтығы болып табылады, олар арқылы салыстырмалы түрде оқшауланған қоғамдық қатынастар реттеледі.

Құқықтық институт біртектес қоғамдық қатынастардың жекелеген түрлерін (арнайы институттар) реттейтін немесе осы тектес барлық қатынастарда олардың түрлілігіне карамастан (жалпы институттар) жалпы нормалардың салыстырмалы түрде оқшауланған дербес және тұрақты тобы ретінде анықталады.

Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік кодексінің 55-тарауының нормаларын талдау осы тарауға енгізілген іс жүргізу нормалары Кодекстің құрылымында оқшауланғанын, дербес, тұрақты болып табылатынын, жаңадан ашылған немесе жаңа мән-жайлар бойынша заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау бойынша іс жүргізу кезінде біртекті құқықтық қатынастарды реттейтінін куәландырады. Аталған құқықтық қатынастарды реттеу әрбір сот сатысындағы соттың - бірінші, апелляциялық, кассациялық (тексеру) іс жүргізу қызметіне қолданылады.

Аталған институт пәндік болып табылады, азаматтық іс жүргізу заңнамада бар және нақты қатынастарды - жаңадан ашылған немесе жаңа мән-жайлар бойынша заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау жөніндегі іс жүргізуді реттейді.

Азаматтық сот ісін жүргізудің ерекшелігі - ол сот инстанционалдығын, сатылылығын және жүйесін қамтиды.

ҚР АПК-і мынадай сатыларды көздейді:

1) бірінші сатыдағы сотта іс жүргізу. Талап арызды (арызды) соттың өндірісіне қабылдау және азаматтық істі сот талқылауына дайындау бірінші сатыдағы сотта іс жүргізу сатысының кезеңдері болып табылады;

2) апелляциялық сатыдағы сотта іс жүргізу. Азаматтық істі апелляциялық сатыдағы соттың сот отырысында қарауға дайындау апелляциялық сатыдағы сотта іс жүргізу сатысының кезеңі болып табылады;

3) кассациялық сатыдағы сотта іс жүргізу болып табылады. Азаматтық істі кассациялық (тексеру) сатыдағы соттың сот отырысында қарауға дайындау аталған сатыдағы сотта іс жүргізу сатысының кезеңі болып табылады.

4) жаңадан ашылған немесе жаңа мән-жайлар бойынша заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау бойынша іс жүргізу жатады. Сот актісінің күшін жою туралы арызды қарау жаңадан ашылған немесе жаңа мән-жайлар бойынша азаматтық істі қайта қарау жөніндегі іс жүргізудің кезеңі болып табылады [1].

Аталған барлық сот сатыларында істі сот отырысында қарау кезеңі бар.